

УДК 342.5.071

DOI <https://doi.org/10.32782/npuuola.v32.2023.12>*А. А. Настюк*

ПОЛІТИКА ТРАНСФЕРУ КНЯЖОЇ ВЛАДИ В ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ ПЕРІОД ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДИНАМІКУ СТАНОВЛЕННЯ КНЯЖИХ РОДІВ

Постановка проблеми. Розглядаючи історію розвитку інститутів управління Київської Русі, ми не в повній мірі приділяємо увагу саме язичницькому періоду становлення нашої державності. Слід розуміти, що стандарти християнського княжого правління відрізнялись від язичницьких традицій княжої влади. Досліджуючи даний період ми зіткнулись з проблемою об'єктивності літописних джерел. Літописці, будучи священиками християнами, пишучи літописи ставили за мету не передачу об'єктивної неупередженої дійсності, а задоволення княжих замовлень та пропаганду християнської церкви. Ми маємо розуміти, що язичництво наклало певні характерні правила щодо передачі княжої влади і правил взаємодії князів між собою. Детальне вивчення системи передачі влади та причинно-наслідковий зв'язок з кількістю княжих родів і родових ліній дасть нам краще зрозуміти традиції державного будівництва і фактори їх докорінної зміни з прийняттям християнства.

Оцінка стану наукового дослідження. Вивченням княжих родів та умовами передачі княжої влади в язичницький період займались такі видатні вчені як Татишев В.М., Дяконов М.О., Грушевський М.С., Брайчевський М.Ю., Греков Б.Д., Рибаків Б.О., Войтович Б.О., Толочко П.П., Шевченко О.О., Шевченко А.Є., Кудін С.М та інші.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу на базі літописних джерел щодо обставин передачі влади між князями та виділення характерних рис даного процесу в контексті саме язичницького періоду Київської Русі. Розгляд динаміки розвитку кількісного складу княжих родів Русі через виявлення характерних ознак кожного з поколінь. Дослідження внутрішньої та зовнішньої політики взаємовідносин між княжими родами.

Виклад основного матеріалу. Псковський другий літопис описує «А князи въ то лета бязу на Руской земли: то Варяговъ 5 князей, первому имя Скалдъ, а другому Диръ, а третіму Рюрикъ, а четвертому Синеусъ, а пятому Труваль, а шестому Олегъ, а сьдьмому, Игорьъ, а осмому Святославъ а 9-му Ярополкъ, а десятому Олегъ, 11 Володимиръ, иже крести всю Рускую землю [1, с. 2].

Літописець вказав на одинадцять князів, які правили Руссю до її загального хрещення, коли християнство стало державною всезагальною релігією. Саме ці князі закладали фундамент державності на півночі та півдні Русі, що з часом привело до об'єднання їх в єдину державу – з центром у Києві. Частина князів із зазначеного вище списку прийняла християнство. Це Аскольд та Володимир і, можливо, Ярополк Святославович [2, с. 253–268]. Але тільки Володимиру вдалося успішно, на відміну від Аскольда, проводити політику християнізації не втрачаючи стабільності управління князівської влади.

Аналізуючи дані зі списку князів, які надав літописець спочатку в язичницький період на території Русі діяло два осередки влади. На півдні правили брати Аскольд та Дір, а на півночі – брати Рюрик, Сінеус та Тувор [3, с. 11–12].

З цих даних ми можемо зробити наступні висновки, що осередками влади були два роди, умовно назвемо їх Північним та Південним. Північний рід ділився на три лінії, південний – на дві лінії. В цілому у цей історичний період Русь могла в перспективі отримати п'ять княжих ліній.

Розглянемо причини втрати влади Південним осередком до якого входили Аскольд та Дір, що правили на Півдні в Києві. До цієї групи ми віднесли не тільки вище названих князів, але й сина Аскольда, про якого згадує Патріарший літопис. Ім'я сина Аскольда в літописних джерелах не вказано. Літопис повідомляє, що він був убитий в болгарській землі [4, с. 9].

При протистоянні з Олегом, який захопив владу на Півночі, Південний осередок влади був повністю знищений [5, с. 10].

Аскольд і Дір, згідно даним польського історика Длугоша, були законними Київськими князями і правили по праву не сили, а крові [6, с. 138–139].

Слід зазначити для об'єктивності дослідження, що згідно з Повістю временних літ Рюрик був запрошений на князювання у 862 році, і саме з ним нібито прибули бояри – Аскольд та Дір і, фактично, вони виступили підлеглими Рюрика [5, с. 8–9].

Згідно візантійських джерел у 860 році Аскольд здійснив напад на Константинополь [7, с. 28]. Похід, здійснений Аскольдом, був невдалий і результатом стало те, що Аскольд хрестився сам та хрестив своїх людей. Саме зміна релігії призвела до підриву авторитету князівської влади у киян.

За аналізом вище вказаних даних Аскольд ще за два роки до запрошення Рюрика здійснив військовий похід на Візантію і його результатом стала спроба розпочати процес християнізації Русі.

Псковський літопис назвав Аскольда і Діра не боярами, а князями і в списку поставив їх вище Рюрика, який був тільки третім із перерахованих князів. Ми можемо припустити, що список був не по старшинству, але чомусь молодші брати Рюрика були не перед ним, а після нього. Отже список відповідав саме ієрархічній класифікації.

Звернемо увагу і на те, що подача інформації літописцем має характер ідеологічної заангажованості. Вбивство двох автохтонних князів чужинцем Олегом виставило би останнього розбійником-узурпатором. А ось вбивство

двох варяг, не княжого роду, які були колишніми людьми Рюрика і які безправно сіли в Києві – це вже виглядає як встановлення легітимної влади. Рюриковичі були не зацікавлені в наданні інформації у літописі, що могло поставити під сумнів законність прав Ігоря на Київський стіл. Саме цим можна пояснити розбіжність в іноземних та вітчизняних джерелах. Церкві теж було не вигідно виставляти правлячу династію, яка продовжила християнізацію на Русі, як розбійників-узурпаторів, кидаючи тінь на їхню легітимність. Відомі за літописами представники княжого роду першої групи були всі троє вбиті.

Ми вважаємо, що Аскольд та Дір були місцеві князі, на що вказували наступні фактори. На відміну від північних запрошених князів у Аскольда, коли народився син, його брат не помер. В джерелах немає жодних фактів їхнього внутрішнього протистояння. Аскольд, маючи свого сина спадкоємця не розправився із своїм братом, щоб той не міг нашкодити своєму племіннику, коли Аскольд помре. Ці ознаки вказують на формування стабільної системи трансферу влади. Створення чіткої системи передачі влади потребує певного часу за який і має сформуватись дана система. Щодо системи спадкування то у них могла скластись лествінична система, де після смерті Аскольда владу мав успадкувати Дір. Можливо, майбутня система спадкування влади у Київській Русі і була запозичена Рюриковичами після християнізації країни. Тому Діру не потрібно було вбивати свого племінника, щоб взяти всю повноту влади в «свої руки». Але в такому випадку рід мав суттєво розростися, чого не сталося. А це, в свою чергу, є ознакою того, що лествінична система в Києві не діяла. Ми схиляємося до думки, що Діру, як молодшому брату взагалі заборонялося мати дітей, тому про їх існування і немає ніяких свідчень у літописних джерелах.

На півдні Русі склались чіткі правила передачі влади від батька до сина, і Дір не міг законно успадкувати владу. Стабільна система спадкування влади зменшує ризик відкритого воєнного протистояння із вбивством претендентів. Можливо, це був час коли відбувався перехід від лінійного спадкування до лествіничного або спадкування від батька до сина. Не слід виключати і довірливі відносини, що склались між Аскольдом та Діром і їхній випадок мирного співіснування є скоріше винятком чим правилом.

Якщо ми проаналізуємо державну політику Аскольда та Діра, то вона зводилась до зовнішньої агресії. Патріарх Фотій вказав, що руси підкорили всіх сусідів. Також патріарх Фотій описав похід русів на Константинополь. Війна Аскольда з Візантією згадується і в літописних джерелах [8, с. 31–32]. Аскольд здійснив похід на північ, розоривши полоцькі землі, та переміг кривичів. Слід зазначити і взяття під контроль Смоленська. Так як в свій час Олегу при поході на Київ довелося брати Смоленськ, то це вказує на те, що місто було під контролем Аскольда [4, с. 9, 15]. Смоленськ, згідно літописів, знаходився на землях кривичі, а останні запросили на князювання Рюрика з братами.

Смерть сина Аскольда в Болгарії теж вказує на реалізацію його зовнішньо-політичних планів за кордоном. Аскольд вів війни і з печенігами [4, с. 9].

Аскольд здійснив похід на Полоцьку землю і розорив її. Слід зазначити, що Полоцька земля була в сфері впливу Рюрика з братами.

Аскольд та Дір згідно Тверському літопису воювали з древлянами та уличами [9, с. 32].

Стабільність у внутрішній політиці за рахунок відсутності протиріч між братами сприяла активізації зовнішньої політики. Ресурси Півдня були направлені на розширення свого зовнішнього впливу. Русь намагалась провести християнізацію країни, що теж вказує на сильні позиції влади князя.

Але князь переоцінив свої можливості. Спочатку втратив свого сина, якого вбили за кордоном при не визначених обставинах. В протистоянні з Рюриком спочатку отримав перевагу і зміг розорити Полоцьку землю та захопити частину землі кривичів разом із Смоленськом. Але коли Рюрика замінив Олег, ситуація різко змінилася не на користь Аскольда з Діром і Олегу вдалося вбити братів, не залишили нащадків даного роду. Родові лінії Кийовичів були повністю знищені в боротьбі за владу з Рюриками, інтереси яких в даний час представляв Олег. Олегу не потрібні були законні правителі Києва, так як він сам хотів сісти у зазначеному місті і тому вони були йому не потрібні. Це призвело до монополізації влади Олегом в одних руках. Фізичне вбивство Аскольда та Діра аргументувалось не княжим їх походженням і не законністю володіння ними Києвом. Чомусь на думку Олега саме Ігор як нащадок Новгородського князя Рюрика, який до речі ніколи не був Київським князем, мав правити Києвом. Олег розпочав війну і фізично знищив Південний осередок влади, замінивши його на Північний. Хоча насправді реальна влада була отримана не Ігорем, а саме Олегом.

В Північного осередку влади першими, хто позбувся влади та життя були брати Рюрика – Тувор і Сінеус у 865 році [4, с. 9]. Василь Татішев в своїй роботі у другому томі вказував на 864 рік на основі інших літописних джерел [10, с. 12]. Літописи не повідомляють причини смерті братів, але у нас є підстави припустити, що вони померли насильницьким шляхом.

Перше на що ми звернули увагу це те, що брати вмерли в один рік, княжачи на великій відстані один від одного. Так як літописці вказали, що нащадків вони не залишили, то ми можемо прийти до висновків, що ті були молодими.

Друга обставина розкрита в Патріаршому літописі, де було вказано, що у Рюрика в рік смерті його братів родився первісток [4, с. 9].

За цікавим збігом обставин в той самий рік, коли у Рюрика родився син Ігор, двох молодших братів Рюрика, які теоретично в майбутньому могли загрожувати правлінню Ігоря, не стало.

Літописи не повідомляють про епідемії цього року. Мало того, вони князували в двох різних містах: Ізборськ і Білоозеро [5, с. 9–8]. Але чи могли піти на вбивство близькі родичі? Слід звернути увагу на те, що діти Святослава Ігоровича вбивали один одного. поки в Київській Русі не залишився один претендент [11, с. 145, 163]. Діти Володимира Святославовича теж зводили рахунки, в результаті чого залишився при владі серед братів тільки Ярослав Мудрий [12, с. 248–277].

Дядьки Ігоря після смерті свого старшого брата могли забрати в Ігоря не тільки владу, але й життя. Але цього не сталося, так як вони рано померли, не залишивши по собі спадкоємців. Дві конкуруючі родинні лінії зникли безслідно, надавши нащадкам Рюрика повну монополію на владу на Півночі.

Для об'єктивності слід зазначити, що цього року Аскольд розорив полоцькі землі [4, с. 9]. Полоцьк, згідно літописних даних, був під контролем брата Рюрика [13, с. 236]. Можна також припустити, що брати Рюрика загинули в цій сутичці, адже ці події сталися в один рік. Але літопис ніяк не пов'язав війну в Полоцьку і смерть братів. Слід зауважити на структуру викладу матеріалу. Її ми можемо розділити на чотири частини. В першій частині літописець повідомляє про смерть братів Рюрика і, що він один став князувати. Друга частина вказує про роздачу Рюриком своїм мужам міст: Полоцьк, Білоозеро та Ростов. Третя частина надає інформацію про народження у Рюрика сина. І четверта частина вказує про розорення полоцької землі Рюриком [4, с. 9].

За вище вказаною хронологією подій, коли Аскольд вторгся в землі полочан, Сінеус та Трувор були мертві, а у Рюрика уже народився син. І він встиг приборкати землі братів до своїх рук. Ймовірно саме смерть братів і спровокувала напад Аскольда на Рюрика, який хотів скористатися ослабленням позиції Рюрика після смерті братів. Можливо Аскольд побачив причино-наслідковий зв'язок – вагітність жінки Рюрика, смерть свого сина у 864 році в Болгарії, народження сина Рюрика і смерть Сінеуса та Трувора, захоплення Рюриком влади у землях мертвих братів [4, с. 9], [13, с. 235–236]. Аскольд міг запідозрити, що Рюрик став розчищати шлях для свого сина, знищуючи конкурентів, де не тільки дядьки але й син Аскольда були конкурентами для Ігоря в майбутньому. Не слід виключати і те, що літописці побоюлись назвати засновника династії Рюрика братовбивцем. Для язичників вбивство князем брата, ймовірно, не викликало несприйняття в той час як для християнства це був страшний гріх, що за Біблією скоїв Каїн, вбивши свого брата Авеля. Літописи писались під патронатом церкви та під контролем князів. Навряд чи князі та церква хотіли виставити засновника династії Рюрика братовбивцею. Тому ми вважаємо, що брати Рюрика були вбиті.

Після смерті братів Рюрик монополізував свою владу на Півночі. Ніхто із родичів не міг претендувати на владу крім його сина. Але чи отримав Ігор владу від Рюрика? Літопис вказує на те, що Рюрик перед смертю передав княжіння своє і малолітнього сина Ігоря Олегу. Згідно Патріаршого літописа князь Ігор народився у 865 році, а Рюрик, згідно Устюжського літописа, помер у 879 році [4, с. 9], [14, с. 18]. Згідно розрахунку, Ігорю на момент смерті батька мало виповнитись 14 років.

У 882 році Олег захопив Київ і, як було вказано вище, вбивство князів Аскольда та Діра пояснив тим, що вони нібито не княжого роду. Олег аргументував легітимність своїх дій саме тим, що Ігор на відміну від Аскольда є княжого роду – так як він був сином Рюрика [15, с. 7]. Виникає питання: чому Олег, захопивши владу, нібито для законного князя, сам став князувати?

Літопис пояснює це тим, що Ігор був малолітньою дитиною. Він народився у 865 році, а Київ був захоплений у 882 році. На момент захоплення міста йому мало виповнитися сімнадцять років. В 907 році воюючи з Візантією і по результаті війни заключаючи договір, Олег заключав його від свого імені, а не від імені Ігоря, якому вже мало б бути 42 роки [12, с. 65–66]. У 911 році Олег вирішив піти далі, і в новому договорі з Візантією оголошував себе Великим Князем руським, Ігорю в цей час виповнилось 46 років [15, с. 11]. Ці події вказують на те, що вік Ігоря не мав значення в отриманні ним влади. Все залежало від того, коли мав померти Олег. Ці події вказують на те, що Олег використовував владу для себе, а Ігор був необхідний для її легітимності. Олег не був княжого роду, а тому не мав права княжити. Вбиваючи Аскольда і Діра, він пред'являв права на Київ не від свого імені, а від імені Ігоря [16, с. 270].

Рюрик не міг передати княжіння Олегу, так як воно базувалось на праві крові і праві запрошення. Олег отримав владу на Півночі тоді коли помер Рюрик. Між Олегом та його владою на Півночі стояв саме Рюрик. Ми припускаємо, що Рюрик був вбитий Олегом, а Ігор став його заручником. Ось чому Рюрик не зміг передати владу своєму синові. Він став жертвою змови за якою стояв Олег. Олегу потрібний був тільки Ігор від імені якого Олег і здійснював управління північними, а з часом і південними землями. Цим можна пояснити те, чому Олег перебрався з Півночі на Південь. Він боявся помсти за вбивство Рюрика і того, що Ігор з часом зможе там знайти прихильників, так як місцеві запросили на князування до себе не Олега, а Рюрика. Що цікаво, так це те, що під час походу Олега на Константинополь 907 року Ігоря залишили в Києві. В даному поході брали участь словени, кривичі, які в свій час запросили на князування Рюрика [17, с. 19]. Для цих племен саме Ігор був законний князь, а не Олег. Ймовірно, Олег побоювся, що словени і кривичі спробують відбити Ігоря.

Олег, отримавши після смерті Рюрика владу, захопив Смоленськ, Любич, Київ разом із землями полян, древлянську землю, сіверянську землю та землі радимичів. Воював Олег з тіверцями і сулянами [17, с. 17–18]. Фактично не Рюрики об'єднали Північ та Південь. Це здійснив узурпатор Олег з невідомого нікому роду.

З 860 по 882 рік всі п'ять князів про яких згадує Псковський літопис, а якщо врахувати сина Аскольда, то шість були вбиті або вмерли при незрозумілих обставинах, які дають можливість припустити їхню насильницьку смерть [1, с. 2], [4, с. 9–15]. Рід продовжити зміг тільки нащадок Рюрика Ігор. Перераховані князі могли на момент 882 року теоретично заснувати п'ять своїх династичних ліній. Але чотири лінії були перервані і не залишили нащадків. Літопис не згадує про дітей Діра Трувора, Сільнеуса. Тільки є згадки про сина Аскольда і сина Рюрика. Тільки лідери родів мали своїх спадкоємців, про дітей їхніх братів навіть не згадується. Дивно, що діти є тільки в лідерів союзу і тільки по одній дитині. Не слід виключати і того, що діти у молодших братів були і їх могли вбити одразу після смерті батьків.

Про Олега теж немає згадок, що у нього був хоча б один син. Можливо все ж діяло правило спадкування, яке не дозволяло молодшим братам

мати дітей, а головам родів дозволялось мати тільки одного сина. Але в Аскольда був брат Дір, а в Рюрика теж було двоє братів, тому дане судження не відповідає дійсності. Можливо старший брат міг мати декількох дітей, але тільки старший мав право на продовження роду. Це, в свою чергу, пояснює чому в язичницький період у князів не було двоюрідних братів по чоловічій лінії. Ми не виключаємо і варіанту, що в молодших братів були діти, просто їх не згадали в літописних джерелах. Син Аскольда згадується тільки в Никонівському літописі і нам не відомо як його було звати [4, с. 9]. Якби не це джерело, нам би взагалі про нього нічого не було відомо. Отже не виключено, що всі перераховані нами князі могли мати дітей, але вони не вижили в боротьбі за владу. Це наводить на думку, що Кийовичі ввели чіткі правила, обмеживши право на нащадків у молодших братів. Адже, якщо вірити Длугошу, Кийовичі пішли від Кия, то до періоду, що нами вивчається не могло залишитись від роду тільки два брати. Лише постійні вбивства родичів або чіткі обмеження на кількість членів роду могли пояснити, що у Кийовичів був такий малий рід. Літописи писала церква і вона згадала першого князя християнина Аскольда і засновника роду Рюриків, так як від нього пішли князі, які правили в Київській Русі. Далі згадувались тільки Великі князі, а всі інші епізодично або взагалі не згадувались.

Перейдемо до причин смерті Олега. Олег, заключаючи договір 911 року з Візантією оголосив себе Великим Князем Руським [18, с. 37]. Фактично, узурпатор оголосив себе на офіційному рівні законним правителем Русі і санкціонував появу нової династії, але після цієї події, якщо довіряти літописним джерелам, помер від яду змії. [17, с. 23]. За другою версією князь загинув у військовому поході. Поява нової династії не влаштувала впливові руські еліти і тому князь Олег мусив померти, і за минулою традицією не залишити нащадків. Представник роду Рюриків тільки у 913 році зміг вперше стати князем як Північної так і Південної Русі [15, с. 14]. З 879 по 912 рік, тобто 33 роки Руссю керував Олег, який в кінці свого правління спробував владу перевести з де-факто в де-юре і стати офіційним правителем, але після цього був вбитий. Ще одна у нашому випадку п'ята княжа лінія із перерахованих вище перервалася і тільки Рюрикович Ігор залишився при владі на яку могли претендувати тільки його нащадки. За збігом дивних обставин у Ігоря як і у його батька був тільки один спадкоємець – син Святослав. Ігор теж загинув у боротьбі за владу. Його смерть сталася теж одразу після підписання договору з Візантією 944 року як і смерть Олега, який підписав договір 911 року. Князь Ігор був вбитий при збиранні данини древлянським князем Малом, який хотів одружитись на княгині Ользі, і тим самим взяти владу на Русі. Але це закінчилось його поразкою. Древляни перші із слов'янських племен, які не лише відстоювали свою незалежність від Києва, а спробували посадити на княжий стіл у Києві свого автохтонного князя, а не чужинця, як це зробили північні князі. Слід зазначити, що протистояння древлян з Ігорем розпочалося одразу як він тільки прийшов до влади і мало дві спроби. Перша спроба була ціленаправлена і метою її була незалежність від Києва. Ця спроба закінчилась поразкою і для древлян як покарання збільшенням

сплати данини. Друга спроба нібито за даними літописів була стихійною і мала випадковий характер. Але саме тоді древлянам вдалось вбити князя разом з частиною його дружини, а пізніше здійснити через шлюб спробу захоплення влади в Києві. Цей план зазнав поразки, а древлянська земля була жорстоко покорена. Як бачимо древляни, коли вступили в боротьбу і їм в руки попав князь Ігор, його ритуально вбили, розірвавши деревами [12, с. 214].

Полонених князів не щадили і їх вбивство вважалось виправданим. Але слід зазначити, що древляни вбивству князя надали релігійний колорит, розірвавши його деревами, що, ймовірно, символізувало принесення його в жертву.

Після смерті Ігоря влада перейшла до його сина Святослава, але державою керувала княгиня Ольга [19, с. 446]. Є думка, що Святослав здійснив переворот і усунув від управління матір. Але Ольга як і далі залишалась в Києві в той час як Святослав був у військових походах.

Святослав за своїм образом нагадує Річарда Плантагенета, який мало цікавився внутрішніми справами країни і постійно воював. У їхніх матерів теж було багато схожих рис. Правління Святослава в питаннях розвитку династії Рюриків було унікальним. Князь після спроби перенести столицю з Києва в Болгарію та поразки у війні з Візантією у 971 році за результатами війни підписав договір і загинув від печенігів, коли повертався до Києва [19, с. 32–33].

Після смерті Святослава залишилось три сина Три можливі гілки роду Рюриковичів могли сформуватись в цей період. Виникло три центра управління влади. Перший Київ, де сидів старший син Ярополк Святославович. Другий центр був у древлянській землі. Його очолював Олег Святославович. Третій центр знаходився в Новгороді, де сидів Володимир Святославович. Ці центри були сформовані Святославом Ігоровичем і співіснували мирно, поки Святослав не загинув [16, с. 291–292].

Після смерті Святослава відбулось дві війни між братами. Перша між Олегом, якого підтримали древляни та Ярополком, за якого виступив Київ. Ярополк із-за прикордонного конфлікту, в якому був вбитий Лют син Свенельда, пішов на брата війною. В результаті конфлікту Олег Святославович загинув 977 року [16, с. 37].

Другий конфлікт відбувся між Ярополком та Володимиром князем Новгородським. В даному конфлікті зіткнулись інтереси Київської та Новгородської землі, які підтримували своїх князів в боротьбі за владу. В результаті конфлікту Київ був захоплений Володимиром, а Ярополка Святославовича було убито в 980 році під час перемовин за наказом брата [10, с. 57–60].

Що цікаво Володимир, воюючи з братом Ярополком, мотивував цю війну як встановлення справедливості за смерть брата Олега, який загинув під час відступу військ, коли його кінь разом із князем упав у рів [4, с. 56–57]. Коли Ярополк дізнався, що Олег загинув, то почав плакати і звинуватив Свенельда у тому, що брат загинув із-за його підбурювань. З цих подій можна прийти до висновку, що Ярополк не мав наміру вбити свого брата, а тільки хотів змусити його підкоритись старшому в роду. Але коли Ярополк опинився в руках Володимира, то останній наказав варягам убити

свого брата, що вони і зробили. Вбивство Ярополка не було випадковим і носило умисний характер. Чи можна кваліфікувати вбивство Ярополка Володимиром як кровну помсту за смерть Олега? В Руській правді вказано, що мстити мають близькі родичі, а варяги, які вбили князя, не були в родинних відносинах. Це якщо даний закон Руської правди діяв за принципом звичаю в зазначений історичний час. За договорами 911 між Руссю і Візантією дозволялося забрати життя за життя [21, с. 22, 27].

Володимир помер в результаті хвороби. Але слід взяти до уваги, що він перебував в конфлікті із своїм сином Новгородським князем Ярославом Володимировичем із-за крадіжки двох тисяч гривень, які Ярослав мав заплатити в Київ своєму батькові. Володимир уже готувався до військового походу проти сина але хвороба, а пізніше смерть не дала реалізувати поставлену мету [13, с. 261].

Крім конфлікту з Ярославом у Володимира був конфлікт із наступним своїм сином Святополком, який разом із своєю дружиною польською принцесою спробував організувати замах на свого батька Володимира. Але замах провалився і Святополк був ізольований батьком [18, с. 95]. Смерть Володимира теж могла мати насильницький характер, оскільки уже була спроба його вбивства. Нам відомо принаймні про одну спробу Святополка вбити свого батька. В даній змові був замішений духівник польської принцеси, який представляв інтереси Риму. Можливо Святополк пообіцяв підтримати Рим, а не Константинополь в питанні подальшої організації Руської церкви. Перед походом на Київ Володимир розправився з полоцьким князем Рогвольдом, вбивши його та синів. Дочку Рогвольда ж зробив дружиною і пізніше літопис повідомляє, що після вбивства Ярополка Володимир забрав його дружину і вона народила Святополка, який міг бути сином не Володимира, а Ярополка [5, с. 32–33].

Що об'єднує князів перерахованих у Псковському літописі? Вони активно знищували свої конкурентів. За виключенням Аскольда та Діра в усіх інших складалась ситуація, що їхні родичі або помирили при незрозумілих обставинах або їх відкрито вбивали. На момент протистояння Півдня і Півночі було два княжих роди і п'ять гілок: дві на Півдні з трьома представниками і три на Півночі теж з трьома представниками. З 862 року по 882 рік дві гілки на Півдні були повністю знищені. Північна гілка запрошених князів швидко втратила дві гілки, а в третій Рюрик теж помер, а його син опинився під контролем узурпатора Олега, який спробував створити новий княжий рід, але був вбитий, як і його попередники. З 864 року по 912 рік із шести відомих князів тільки у Рюрика та Аскольда було по одному сину, останній з яких теж помер в Болгарії. Ігор теж як і Аскольд та Рюрик залишив тільки одного спадкоємця. У 944 році із трьох родів залишився тільки один рід з однією княжою гілкою і одним представником Святославом Ігоровичем. Після насильницької смерті рід Рюриків знову отримав як при Рюрику три княжих лінії. Але після боротьби за владу дві гілки були знищені братами і знову у 980 році залишилась одна княжа гілка з одним представником. Сто вісімнадцять років від запрошення Рюрика до вокняжіння в Києві Володимира Святославовича Рюрики зберігали політику збереження єдиної княжої лінії з одним представником.

Коли у спадкоємця були брати, то вони вмирали поки не залишався один. Немає згадок, що в цей період у братів князя могли бути діти. Своїх спадкоємців не мали Дір, Трувор, Сільнеус, Олег Святославович, Володимир до повстання проти Ярополка. З Ярополком ситуація не визначена, оскільки літописець підозрював, що у нього народився син. Можна припустити, що в Ярополка після смерті народився син Святополк, але Володимир вважав його саме своїм сином. Ми прослідковуємо тенденцію, що до правління Святослава Ігоровича у спадкоємців був тільки один син [4, с. 9–40]. Прикладом є Рюрик, Аскольд та Ігор. Якщо у князя згідно літопису народжувались крім спадкоємця ще діти, то вони знищувались. Ми вважаємо, що не було правила, щоб спадкоємець був тільки один. У батька Аскольда було два сина. У батька Рюрика було три сина. У Святослава було теж три сина. А ось те, що брати на відміну від старшого брата не могли мати своїх дітей можна пояснити тим, що це було зроблено з ціллю не дробити рід. Із-за цього правила зберігалась тільки одна лінія, так як другим не дозволялось з'являтись.

Висновок. З 882 по 988 рік за владу в Київській Русі боролись три княжих роди. Північний рід запрошених князів та київські Кийовичі, які правили по праву крові. Олег отримав статус князя через узурпування Київського княжого столу. На теренах майбутньої Київської Русі була можливість заснувати шість княжих ліній, але залишилася тільки одна лінія з одним представником. Всі інші були вбиті конкурентами в боротьбі за владу чи померли при підозрілих обставинах. Два наступних покоління княжого роду не розширювалися, а були суто представлені одним князем. Ні в Ігоря, ні в Святослава не було братів. Ці покоління теж були убиті. Четверте покоління Святославовичів було представлене трьома дітьми, які почали боротись між собою за владу поки не залишився один Володимир. Характерною рисою даного історичного періоду було те, що у князів не було двоюрідних братів і ні один не помер від старості. Олег, Ігор і Святослав померли одразу після заключення договору з Візантією. Судячи по динаміці насильницьких дій по відношенню до князя, в язичницькому звичаєвому праві не осуджувалося вбивство князя у конкурентній боротьбі за владу як із чужим родом, так і своїм. Право на спадкоємців було тільки у старшого брата, а інші брати жили бездітними. Ймовірно молодших братів залишали, щоб рід не обірвався, якщо старший брат був безплідний. Жінки знищених родів забиралися переможцями у свій рід, дорослі сини знищувалися. Князі могли вбивати своїх родичів, мотивуючи це кровною помстою. Князі, які попадали в руки своїм опонентам знищувалися. Виключенням є Віщий Олег, який не вбив Ігоря Рюриковича. Але є підозра, що за отруєнням Олега стояв саме Ігор. Постать Олега розірвала неперервність династичного володарювання Рюриків на Русі. Слід зазначити, що не Рюрик та його син були першими князями Київської Русі, а Олег, що заснував новий княжий рід, який на ньому ж і обірвався. Конкуренти знищувалися заради встановлення в країні єдиноцентризму, що відповідало язичницькій концепції володарювання. Родинні зв'язки мало що означали для збереження спокою та розвитку країни. Це, в свою чергу, зменшувало внутрішні конфлікти в Київській Русі і направляло діяльність

князів на зовнішнє розширення кордонів і збагачення через торгівлю та данину державі. Для досягнення цієї мети знищувались усі конкуренти як рідні, так і чужі.

Література

1. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковские Софиевские летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
2. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX–XII ст. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 468с.
3. Летопись по Ипатскому списку. Исдание Археографической комиссії. Санктпетербургъ: Печатная В. Головина, 1871. 616 с.
4. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
5. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская и Тронцкая летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.
6. Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 164 с.
7. Володимир Головченко, Віктор Матвієнко Дипломатична історія України : підручн. Київ : Ніка-Центр, 2018. 420 с.
8. М.Ф. Котляр. Початки Русі. Довкола 862-го року. Український історичний журнал. 2012. № 2. С. 28–41.
9. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборникъ именуемый Тверской летописью. Санктпетербург: Типография Леонида Демиса, 1863. Т. 15. 504 с.
10. Татищев В.Н. Исторія Российская с самых древнихъ временъ. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Уневеситете, 1773. Т. 2. 732 с.
11. Брайчевський М.Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. Київ: Видавництво імені Олени Теліги. 2004. 1536 с.
12. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
13. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1843. Т. 2. 377 с.
14. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Устюжские и Вологодские летописи XVI–XVIII в. Ленинград: «Наука» 1982. Т. 37. 228 с.
15. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Типографская летопись. Петроградъ: 2-я Государственная типография. Галерная 1, 1921. Т. 24. 272 с.
16. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летопись по воскресенскому списку. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1856. Т. 7. 347с.
17. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. 177 с.
18. Грушевський М.Ю. Віймки з жерел до історії України-Руси : до половини XI віка Львів: Накладом авт, 1895. 122 с.
19. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 1. 648 с.
20. Микола Аркас. Історія України-Руси. Краків: «Накладом Ольги Аркасової». 1912. Друге видання. 424 с.
21. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Х: ХНУ імені Н. Каразіна, 2015. 309 с.

Анотація

Настюк А. А. Політика трансферу княжої влади в дохристиянський період та її вплив на динаміку становлення княжих родів Північної та Південної Русі. – Стаття.

Метою нашого дослідження є розкриття причин та правил передачі влади від одного князя до іншого та як дані правила впливали на кількісний показник княжих гілок роду. Для досягнення цієї мети ми проаналізували літописні дані щодо трансферу влади від Аскольда до прийняття християнства Володимиром Святославовичем. Не дивлячись, що в рамках зазначеної хронології правила князі, які раніше за Володимира прийняли християнство, ми вважаємо цей період саме язичницьким із-за домінації язичницьких вірувань в цей час

і відсутності державної політики щодо його викорінення.

Вивчаючи даний період ми з'ясували, що з 862 по 812 рік на території майбутньої Київської Русі домінували три княжих роди, зарошені північними племенами брати, які ділились на три гілки одного роду. Дослідження виявило, що з першого покоління, хто перестав існувати був Північний рід. Спочатку в один рік померли Сільнеус і Трувор. Проведений аналіз цих подій вказав, що вони були вбиті своїм братом Рюриком, одразу, як у того народився син. Сам Рюрик став жертвою свого воєводи Олега. Другим родом виступали Кийовичі, які мали дві гілки роду. Олег, в свою чергу, офіційно проголосив себе у 812 році Великим Князем Руським, що фактично означало заснування нового правлячого дому. Олег був отруєний після підписання у 912 році русько-візантійського договору.

Нами було з'ясовано, що із трьох родів, які у перспективі могли мати шість княжих гілок тільки два роди по одній гілці були представлені в другому поколінні. Вони народилися у голів родів Аскольда та Рюрика. У Аскольда син загинув не маючи спадкоємців, що призвело до зникнення роду. Аналіз другого покоління показав тенденцію зникнення не тільки конкуруючих за владу родів, але й своїх родинних гілок, що сприяло концентрації влади в одних руках. Син Рюрика Ігор теж помер насильницькою смертю в древланській землі. Напередодні смерті він як і його попередник підписав в 944 році русько-візантійський договір.

В дослідженні було з'ясовано, що третє покоління, згідно джерельних даних, мало схожі тенденції, що і друге. Воно було представлене одним родом Рюриків і мало тільки одну гілку, яка йшла від сина Ігоря Святослава, який загинув повертаючись з недалого походу після підписання у 971 році русько-візантійського договору. Святослав, як і його батько, жив при опікуні, який управляв країною.

Наступне наше досліджуване стосувалось Четвертого покоління князів, що було представлено дітьми Святослава і могло розвинути в три княжі родинні гілки, але вони вступили в боротьбу один з одним, в результаті якої Ярополк обірвав життя Олега і сам був вбитий на перемовинах за наказом брата Володимира.

В дослідженні ми прослідкували наступні тенденції: князі навіть в масштабах свого роду не могли співіснувати і рано чи пізно залишався тільки один представник. Це досягалось знищенням конкурентів або заборону молодших братів мати своїх дітей, адже нам з джерел невідомо ні про одного двоюрідного брата по чоловічій лінії у князя в цей період. Наступне на що ми звернули увагу, що ні один із князів до прийняття християнства не помер від старості, а всі вони були вбиті або вмерли при дивних обставинах, що закладає підозру про їх насильницьку смерть. Основною підставою приходу до влади князя була насильницька смерть його попередника. Знищення своїх конкурентів, навіть коли вони були близькими родичами, допускалось за язичницькими княжим правом і вважалось легітимним.

Ключові слова: Княжа влада, Княжа політика, язичницьке княже право, трансфер влади, Великий Князь Руський, Київська Русь.

Summary

Nastyuk A. A. The Policy of Knyaz's Power Transfer in the Pre-Christian Period and Its Impact on the Royal Families Formation of Northern and Southern Rus'. – Article.

The aim of our study is to reveal the reasons and rules for the transfer of power from one knyaz to another and how these rules influenced the quantitative indicator of royal family branches. To achieve this goal, we analyzed the chronicle data on the power transfer from Askold to Volodymyr Sviatoslavovych's adoption of Christianity. Despite the fact that within this chronology there were rulers who had converted to Christianity before Volodymyr, we consider this period to be pagan because of the pagan beliefs dominance at that time and the lack of state capacity to eradicate it.

Studying this period, we found out that from 812 to 862, the territory of the future Kyivan Rus' was dominated by three families, settled with northern tribes, who were divided into three branches of the same family. The study revealed that the Northern family was the first generation to cease existing. First, Sineus and Truvor died the same year. The analysis of these events showed that they were killed by their brother Rurik, as soon as he had a son. Rurik himself became a victim of his voivode Oleg. The second family were the Kyivites, who had two branches. Oleg officially proclaimed himself as the Great Knyaz of Rus' in 812, which

actually meant the foundation of a new ruling house. Oleg was poisoned after signing the Rus'-Byzantine Treaty in 912.

We found out that of the three families that could have potentially had six royal branches, only two families with one branch each were represented in the second generation. They were born of the families' heads Askold and Rurik. Askold's son died without heirs, which led to the family's disappearance. The analysis of the second generation showed that not only the clans competing for power killed, but also their own family branches disappeared, which contributed to the power concentration in one hand. Rurik's son Igor also died on the Drevlyan's land. On the eve of his death, he, like his predecessor, signed the Rus'-Byzantine Treaty in 944.

The study found that the third generation, according to primary sources, had similar trends to the second. It was represented by one Rurik family and had only one branch, which came from the son of Igor – Sviatoslav, who died returning from an unsuccessful campaign after signing the Rus'-Byzantine Treaty in 971. Sviatoslav, like his father, lived under a regent who ruled the country.

Our next study concerned the fourth generation, represented by Sviatoslav's children, who could have developed into three family branches, but they entered into a struggle with each other, as a result of which Yaropolk murdered Oleg and was himself killed in negotiations due to the brother's order – Volodymyr.

In the study, we have traced the following trends: rulers could not coexist even on the scale of their family, and sooner or later only one representative remained. This was achieved by destroying competitors or by prohibiting younger brothers from having children of their own, because we do not know from sources about any male cousins of the knyaz during this period. The next thing we noticed is that none of the knyazs before the adoption of Christianity died of old age, and all of them were killed or died under strange circumstances, which raises the suspicion of their violent deaths. The main reason for a knyaz's rise to power was the violent death of his predecessor. The elimination of one's rivals, even when they were close relatives, was allowed under pagan royal law and was considered legitimate.

Key words: Knyaz's power, knyaz's policy, pagan royal law, transfer of power, the Great Knyaz of Rus', Kyivan Rus'.